

A MEGŐRZÉS ANATÓMIÁJA

T. S. ELIOT KULTÚRAELMÉLETE A FRAGMENTÁLT MODERNITÁS KORÁBAN

P E T Ő Z O L T Á N

A kultúra nehezen megragadható fogalom, akárcsak a civilizáció vagy az emberiség: nem mindenki érti ezeket ugyanúgy. Ebben az írásban kifejezetten a kultúra egy lehetséges konzervatív meghatározását vizsgáljuk T. S. Eliot kultúrafogalmain keresztül. Bár Eliot elsősorban íróként és költőként lett ismert, két nagyon fontos filozófiai értekezést is írt a társadalomról és a kultúráról, amelyek – noha terjedelmüket tekintve nem túl vaskosak – nagyobb hatást gyakoroltak a kortárs kultúraértelmezésekre, mint a legtöbb angolszász gondolkodótól származó hasonló szöveg.

KULTÚRKONZERVATIVIZMUS

Eliot a kultúrát maga is több irányból közelítette meg, de alapfeltevése mégis az volt, hogy a modern kultúra hanyatlóban van. Konzervatívként alapvető meggyőződése a modernitással kapcsolatban a veszteség, nem pedig a fejlődés tapasztalatából fakadt. Elítélte a politikai totalitarizmusokat (a nemzetiszocializmust, a fasizmust és a kommunizmust), de a liberalizmust (vagy „liberális demokratizmust”) és az ideológiai körítéssel övezett kapitalizmust szintén, úgy vélt, hogy ezek nem egymás ellentétei, hanem mindannyian jellegzetesen modern jelenségek, amelyek egyaránt a modernitás közös metafizikai gyökereiből fakadnak: a „humanista” létfelfogásban már eleve mélyen benne rejlő ateizmusból és az ebből következő filozófiai és gyakorlati materializmusból.

Eliot szerint a modern politikai és társadalmi eszmék a kulturális színvonalat soha nem látott mélységbe süllyesztették, és tömegkultúrát hoztak létre, pontosabban a silány minőségű kulturális termékek (a korábbi magaskultúra fragmentumai) tömegfogyasztását. A gondolkodó és költő, mint a szellemi-kulturális elit képviselője, már fiatalon felismerte: ez az, ami minden eredeti és organikus kultúrával ellentétes. Még mielőtt megfogalmazta volna a „mi a kultúra” kérdését, a modern létezés alapvető válságát élte át, melyet kortársához, a német Spenglerhez hasonlóan a leértékelődés és elértéktelenedés, a megmerevedés és a szétesés fogalmaival írt le.

Ugyanakkor a brit konzervatív gondolkodásra jellemző módon Eliotot sokkal inkább a folytonosság és a szintézis távlatai foglalkoztatták, és ellentétben Spenglerrel, aki hozzá hasonlóan mélyreható és nagy hatású kultúrafogalommal foglalkozott meg, ő nagyobb reményeket fűzött ahhoz, hogy a modernitás – amelyből, minden szellemi idegensége ellenére, végül is nem tudunk kilépni – valahogyan mégis össze lehet kapcsolni a múlt értékes hagyományaival. Ez, Burke nézetéhez hasonlóan, azon az alapfeltevésen nyugszik, hogy bár a modernitás minden korábbi állapotnál mélyebbre süllyesztette a kultúra általános színvonalát, nem történt meg a teljes szakadás, mi még mindig ugyanabban

a kulturális ciklusban élünk, mint őseink. Eliot a kultúrát dinamikus egységnek tekintette, amely minthogy nem merev, mindig megőrzi a korábbi formák lényeges vonásait. Ez a megújulás forrása lehet, de csak akkor, ha a kultúrát újra összekapcsolják a vallással: Eliot a kereszténységben találta meg az egyetlen lehetőséget arra, hogy új életet oltson a Nyugat haldokló fájába. Eliot számára tehát a kultúra transzcendentális alaptól születik.

Nyilvánvaló, hogy Eliotra erős hatással volt a történelmi és szellemi környezet is. A 20. század első felében kezdett írni, mindkét világháborút átélte (bár nem harcolt bennük), és megtapasztalta a modernitás beteljesülését: a társadalmak atomizálódását és szekularizációját. Mindazonáltal felszínes volna azt állítani, hogy a veszteség erős érzése elsősorban a világháború vagy a gazdasági válság tapasztalatából fakadt. Ahogy a körülmények és a „lét” a valóságban sosem határozzák meg a tudatot, Eliot esetében is mélyebb forrásokra kell gyanakodnunk, ha a válságtapasztalat érzésének eredetét akarjuk meghatározni.

ELIOT KULTÚRAFOGALMA

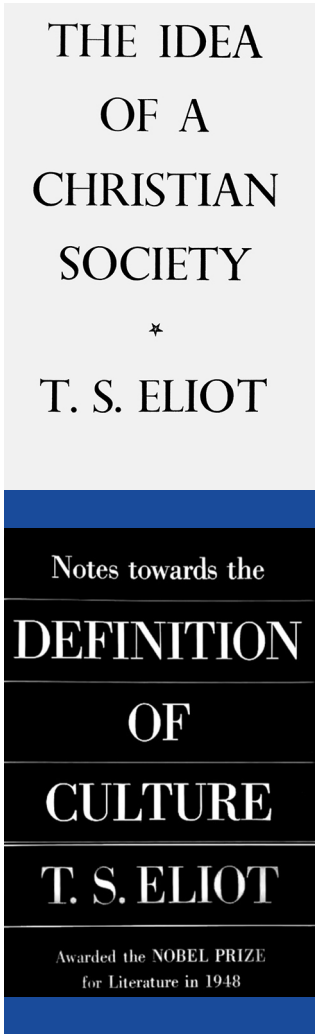
Eliot kultúrakritikája valójában nem egy kései kitérő, hanem a teljes életművét átható központi probléma – a modernitás spirituális kiüresedésére és fragmentációjára adott válasz – logikus kicsúcsosodása. A folyamat a modern világ szellemi és érzelmi széttöredezettségének, a „szenzibilitás disszociációjának” korai diagnózisával kezdődik, és *A puszta országgal* (1922) lesz esztétikai formába öntve.¹

Kultúrafogalma azonban szorosan, sőt elválaszthatatlanul kapcsolódik kereszténységfelfogásához is. Első jelentős társadalomelméleti munkája egy előadás-sorozat volt, amelyet 1939 márciusában tartott a Corpus Christi College-ban *Egy keresztény társadalom eszméje* címmel, és majd a II. világháború kitörése után, 1939 októberében jelent meg. A műben Eliot a kultúra fogalmát elsősorban társadalomkritikán keresztül közelíti meg: szerinte a jelen kultúrája (azaz a „liberális kultúra”) mindenekelőtt azért negatív, vagyis egyenesen nihilista, mert az emberek viselkedését kizárólagosan anyagi és világi célok határozzák meg. Eliot ebben a művében még nem tett éles különbséget a társadalom és a kultúra között, és a kultúra fogalma sem volt annyira kiforrott, mint későbbi, *Jegyzetek a kultúra meghatározásához* című művében, de Eliot kultúrafogalmának vizsgálatakor először mégis ezt a korábbi munkát kell figyelembe vennünk.

A legfontosabb, hogy dacára a keresztény progresszizmus és a „liberális teológia” elterjedésének, Eliot *nem látott kapcsolatot a modernitás és a kereszténység között*. A modern kor „gépezetét” mindenekelőtt olyasminak írta le, ami nemcsak nem keresztény, hanem egyenesen keresztényellenes.² Ha kizárólag a modernitáson múlna, nem létezne olyasmi, mint a kereszténység:

„Ezért csak annyit mondok – amit, remélem, csak kevesen vitatnak –, hogy a modern élet működésének nagy része a nem keresztény célok elfogadását segíti, azaz nem csupán a világban kevesek által gyakorolt tudatos keresztény étellel szemben ellenséges, hanem a világon létező minden keresztény társadalom fennmaradásával szemben is.”³

Mivel Eliot szerint egy társadalom csak akkor szűnik meg kereszténynek lenni, ha valami mássá válik, formailag még egy ideig lehet keresztény, léte azonban nem tarthat sokáig, hiszen bármiféle pozitív állításoktól mentes, negatív kultúra nem tartható fenn tartósan. Márpedig a hatékonyság követelményei, a gazdasági és szellemi tényezők egyaránt arra kényszerítik a kultúrát, hogy

T. S. Eliot kultúrával kapcsolatos alaphelyzetek: *Egy keresztény társadalom eszméje* (1939) és *Jegyzetek a kultúra meghatározásához* (1949)

1 Vö. T. S. ELIOT: *A metafizikus költők*. ford. TAKÁCS Ferenc = Uő.: *Káosz a rendben*. vál. EGRY Péter, Gondolat, Bp. 1988.
2 Lásd bővebben: MOLNÁR Attila Károly: *A reakciós törekvés: a pokolból a purgatóriumba* = T. S. ELIOT: *Egy keresztény társadalom eszméje*. ford. KATONA László, Századvég, Bp. 2021. 105.
3 ELIOT: *Egy keresztény társadalom eszméje*. I.m. 52.

pozitívvá, vagyis: állítóvá váljon, így a választás egy új, pozitív keresztény kultúra és társadalom, valamint egy pozitív, azaz nem csupán tagadó pogány, azaz nem keresztény kultúra és társadalom között áll fenn.

A kultúrát tehát mindenekelőtt a pozitív állítások megfogalmazása határozza meg, de Eliot szerint saját korának fő társadalmi-politikai eszméi, amelyeket az euroatlanti civilizáció szentnek tekint, valójában tagadásokból született eszmék. A két piedesztálra emelt fogalom a liberalizmus és a demokrácia. Nézzük őket! 1) A demokrácia fogalmát valójában mindenre kiterjesztik, mondván, ami pozitív, egyben demokratikus dolog is. Ezzel kapcsolatban Eliot fanyarul jegyezte meg: „Ha egy kifejezés olyan egyetemesen szentnek számít, mint a demokrácia, azon kezdek el tűnődni, jelent-e egyáltalán valamit, vagy nem jelent-e túl sok mindent.”⁴ A kortárs totalitárius államok, mint a Szovjetunió, a fasiszta Olaszország vagy a nemzeti-szocialista Németország Eliot szerint joggal állítják, hogy az „igazi demokráciát” képviselik, azaz egy nép által választott, „a népért cselekvő” vezetést, míg az angolszász országokban a „demokrácia” leple alatt valójában egy plutokrata oligarchia uralkodik. 2) A liberalizmus egy negatív eszmény; Eliot olvasatában a *status quo* lebontása, és egyetlen értéke, hogy a konzervatívokat fenyegető megkövesedés ellen hat, azonban semmiképpen sem olyan eszmény, amelyre kultúrát lehetne építeni, mivel önmagában nem tartalmaz semmilyen pozitív állítást. Ráadásul a liberalizmus önmagát is korlátozza: ami az általa létrehozott szüntelen tagadás eredményeként létrejön, pontosan azzá válik, amely ellen a liberalizmus eredetileg létrejött: a szintiszta zsarnokság előszobájává. Így érvel:

„Azzal, hogy megsemmisíti az emberek hagyományos társadalmi szokásait, a természetes közösségi tudatot egyéni alkotóelemeire bontja, a legostobább elméleteket is eltűri, oktatással helyettesíti a nevelést, bölcsesség helyett az okosságot, a »haladjunk« szemlélet előtérbe helyezésével a hozzáértő helyett a kezdőt támogatja, aminek az ellentéte a reményvesztett apátia; a liberalizmus előkészíti azt, ami önmaga egyetlen tagadása: a mesterséges, mechanikus, sőt brutális irányítást és kontrollt, amely állapot kétségbeesett menedék a liberalizmus által teremtett káosz elől.”⁵

Ha nem akarunk egy olyan világban élni, amely a gépiesen kikényszerített konformitáson és uniformitáson alapul, figyelmen kívül hagyva az egyéni lélek szükségleteit, Eliot szerint nincs más választásunk, mint elfogadni, hogy az ellenőrzés és az egyensúly csakis vallási lehet. Ez az egyetlen módja egy valódi kultúra – mégpedig pozitív állításokon alapuló kultúra – megteremtésének.

A keresztény közösség Eliot szándéka szerint alternatívája a liberalizmus és a demokrácia által létrehozott modern kapitalista tömegtársadalomnak, és ellenszere annak a látens materialista filozófiának is, amely mind a modern demokrácia, mind a kortárs liberalizmus mögött egyfajta „negatív alapként” húzódik meg. Eliot, ezzel a nézetével szoros összefüggésben, a kultúrát leginkább romboló tényezők egyikének a féktelen iparosodást tartotta, amely felszámolja a hagyományos társadalmi szerkezetet.

„Minél inkább iparivá válik egy ország, annál könnyebben virágzik benne a materialista filozófia, és annál félelmetesebb lesz az a filozófia. Nagy-Britannia mind közül a legkorábban vált iparosodott országgá, és a korlátlan iparosodás azzal jár, hogy egyre nagyobb tömegben állít elő – minden osztályban – olyan embereket, akik elszakadnak a hagyományoktól, elidegenednek a vallástól, könnyen befolyásolhatóvá válnak, más szóval csöcselék lesz belőlük. És a csöcselék akkor is csöcselék marad, ha jól etetik, ruházzák, jó lakásban lakik és jól tartják kordában.”⁶

a liberalizmusra nem lehet kultúrát építeni

4 Uo. 37.

5 Uo. 52.

6 Uo. 43.

Eliot nem várta el, hogy az eszményi keresztény közösségben több „jó keresztény” legyen, mint a kapitalizmus és az iparosodás előtti világban, sem pedig azt, hogy mindenki kereszténnyé váljék. Konzervatívként az volt a meggyőződése, hogy az emberek életét inkább a társadalmi konvenciók irányítják, mint a tudatos meggyőződések; nincs tehát szükség külső kényszerre a viselkedést szabályozó normák érvényesítéséhez. A keresztény egyháznak azonban alapot kell biztosítania a vallással együtt kialakuló szokásoknak és egyúttal a társadalmi kohézióknak: nem a társadalom általános „keresztényesítése” a cél (ami utópisztikus lenne), hanem egy olyan elit keresztény közösség létrehozása, amely a pozitív kultúra megteremtésével az egész társadalmat (bizonyos mértékig) átíthatja a keresztény eszmeiséggel. Eliot, Coleridge „nemzeti klérusával” (*national clerisy*) ellentétben, amely a romantika némiképpen hasonló ideáján nyugodott, nem egy külön, a társadalomtól elkülönülő papi kasztot kívánt létrehozni, hanem egy határozatlanabb körvonalú elitcsoportot, amely világi és egyházi emberekből áll, és tagjait keresztény eszményeik képessé teszi egy pozitív kultúra alapjainak lerakására.

A KULTÚRA MEGHATÁROZÁSA

A vallás domináns szerepének hangsúlyozása és az elit feladatának keresése hatotta át Eliot egyik fő elméleti művét, a *Jegyzetek a kultúra meghatározásához* című munkát. Törekvése, saját szavai szerint, a „kultúra” szó meghatározása. Ebben a műben Eliot egy sokkal teljesebb és összetettebb kultúrafogalmat alkot, mint az *Egy keresztény társadalom eszméjében*, de a két mű alapgondolata mégis hasonló a pozitív, azaz értékállító és negatív, azaz értéktagadó társadalmak szembeállításának vonatkozásában. A vallás ebben a műben is központi téma, és a kultúra általános hanyatlása Eliot szerint a két mű között eltelt közel tíz év alatt sem állt meg, sőt kifejezetten

**bírálta a konzervatívokat
a múltbeli állapot
puszta megőrzéséért**

kijelenti, hogy a kultúra még a korábbiaknál is meredekebb hanyatlásba kezdett: „mércei alacsonyabbak, mint ötven évvel ezelőtt voltak, s e hanyatlás bizonyítékai megtapasztalhatóak az emberi tevékenység minden területén”.⁷

Eliot kultúrához való hozzáállása erősen konzervatív, de semmiképpen sem tradicionalista abban az értelemben, hogy a kultúra problémáját egyszerűen a hagyományokhoz való ragaszkodással vagy a hagyományok újralikotásával próbálná megoldani. Eliotnál a kultúra nem is azonosítható egyszerűen a hagyomány fogalmával, bár a kettő szorosan összefügg. Az *After Strange Gods* című művében, ahogyan másutt is, élesen bírálja azokat a konzervatívokat, akik nem tesznek mást, mint egy múltbeli állapot megőrzésére töreksenek, valamint azokat, akik úgy vélik, hogy lehetséges a múlt kulturális és egyéb hagyományainak felélesztése. Így nem lehet életet lehelni a kultúra haldokló fájába!

A hagyomány tehát nem valami mozdíthatatlan dolog, s nem a múlt formáihoz érdemes ragaszkodni, hanem ahhoz a szellemhez, amely ezeket a formákat élte. Eliot számára továbbra sem lehet kétséges, hogy a vallás és a kultúra szorosan összekapcsolódik, és azt is kijelenti, hogy a kultúra és a vallás valójában csak együtt létezhet. Számára nem az a fontos, hogy a kultúra a vallásból fakad-e, vagy fordítva – ezt eldönteni nem is lehetséges, hiszen a modernitás előtt nem beszélhettünk külön világi és szent szférákról –, hanem az, hogy a kultúra és a vallás ugyanannak az éremnek a két különböző oldalaként jelennek meg. Természetesen a vallás és a kultúra nem is azonosítható egymással (legalábbis, ha az európai kultúra gyökereit kutatjuk), hiszen lényegében a vallás és a kultúra teljes azonosítása a kereszténység (vagy más egyetemes vallások) előtti társadalmakra jellemző, ahol a vallás jellegzetesen nemzeti karakterű lehetett. Azonban „egy univerzális vallás, legalábbis poten-

⁷ T. S. ELIOT: *A kultúra meghatározása – Jegyzetlapok*. ford. LUKÁCSI Huba, Szent István Társulat, Bp. 2003. 17.

Modern kereszténység? –
Az újbudai református templom
az Ildikó téren, 1981
(Fortepan / Gárdos György)

ciálisan, magasabb rendű, mint az, amit egy rassz vagy nemzet különít el magának; egy kultúra pedig, amely fölismer egy más kultúrák által is fölismert vallást, magasabb kultúra, legalábbis potenciálisan, mint az, amelyhez kizárólag rá jellemző vallás tartozik.”⁸

Eliot szerint kultúra nélkül egyáltalán nincs értelme embernek lenni, hiszen a kultúra az, ami igazolja földi létünk tartalmát a minket követő nemzedékek számára: „A kultúrát egyszerűen úgy is leírhatnánk, mint olyasvalamit, ami érdemessé teszi az életet arra, hogy megéljük. S ez igazol más népeket, más nemzedékeket, midőn valamely elenyészett civilizáció maradványain és hatásán tűnődve így szólnak: volt ebben a civilizációban valami, amiért érdemes volt léteznie.”⁹ Mindemellett úgy véli, hogy a kultúra olyan tevékenységek – többé-kevésbé összefüggő – eredménye, amelyeket önmagukért folytatnak, nem pedig valami, amit szándékosan hoznak létre. A kultúra fogalmában erős a spontaneitás érzése, amelyet soha nem lehet megtervezni; a kultúra ezért valójában minden olyan szokásos tevékenységet magában foglal, amely

⁸ Uo. 31–32.

⁹ Uo. 27.

T. S. Eliot (1888–1965)
1923-ban és a pályája végén
(Picryl, Bettmann Archive)

a társadalom tevékenységéhez kapcsolódik. Ugyanakkor egy kultúra mindig önzonos. Akárcsak Spenglernél, Eliotnál sincs szó a liberalizmus „világkultúra” fogalmáról: a kultúra mindig határ, elhatárolás, nincs egyetlen egyetemesen vett kultúra, csak különbözőek: hasonló vagy nagyon különböző kultúrák.

A kultúra identitást ad, és így társadalmilag integrál; ha a kultúra szétesik, akkor a társadalom is szétesik. Eliot, a modernitás legjellemzőbb folyamatait vizsgálva, nagyon kritikusan fogalmaz azon jelenkori folyamat kapcsán, miszerint az adott nemzeti kultúrában belül a különböző társadalmi rétegek egymástól teljesen eltérő (szub)kultúrákat alakítanak ki: ekkor ugyanis a társadalom integráló szerepe veszélybe kerül. Véleménye szerint pontosan ez történik, de nemcsak a brit társadalomban, hanem más társadalmakban is: a modernításban a különböző társadalmi rétegek annyira eltávolodhatnak egymástól, hogy az egész társadalom szövetének lassú szétesése elkerülhetetlen. Mivel Eliot szerint a kultúra mindig meghatározott társadalmi rétegekhez kötődik, úgy véli, hogy a kultúra különböző szintjeiről is beszélni kell: az egyéni, a csoportos és az össztársadalmi szintről. A legfontosabb azonban a társadalom kultúrája, mert Eliot szerint az egyén kulturális szintje abból az osztályból származik, amelynek tagja, az osztály kultúrája pedig magából a társadalomból. Eliot mindenekelőtt itt is a liberalizmussal vitatkozik: mivel a liberalizmus atomisztikus társadalomfelfogása csak az egyéni szintet veszi figyelembe, képtelen számolni azzal, hogy a társadalom egyénei nem lesznek „tökéletesen kulturált” alanyok, és hogy még a legműveltebbek sem fogják birtokolni a társadalom „teljes kultúráját”. Az egyéni szintet nem lehet elszigetelni a csoport szintjétől, s kultúrája szorosan kapcsolódik annak a társadalomnak a kultúrájához, amelyben él. Az Eliot által megkülönböztetett három szint összefügg és szervesen kapcsolódik egymáshoz.

A kultúra tehát nem lehet tervezett vagy mesterséges, mindig organikus, őseinktől örökölt, és ehhez a társadalmi osztályok tekintetében folytonosságra van szükség. A társadalmi osztály problémájával pedig elválaszthatatlanul összefügg az elitek problémája. A „szabadon lebegő értelmiségi” baloldali koncepciójával ellentétben Eliot szerint a társadalmi státusz nem származhat kizárólag az egyéni teljesítmény

vagy tehetség elvéből: ez hosszú távon társadalmi széteséshez és a hagyomány vonalának megszakadásához vezet, ami a társadalom felbomlasztásával romboló hatással van a nemzedékek közötti folytonosság láncolatára. A kultúra őrzője Eliot szerint mindig az elit volt, de oly módon, hogy az elit mindig szorosan kapcsolódott az uralkodó társadalmi osztályhoz.¹⁰ Eliot szerint minden „életerős társadalomnak” tartalmaznia kell osztályokat és eliteket is, amelyek között bizonyos átfedő kölcsönhatás van, ami a kultúra túlélésének egyik

10 Uo. 45.

legfőbb előfeltétele: elfogadja, hogy a kultúra szintjeit a hatalom szintjeiként is felfoghatjuk, abban az értelemben, hogy egy magasabb szintű szűkebb csoport nagyobb hatalommal bír, mint az első szint kiterjedtebb csoportja. Minden osztálynak megvan a maga kultúrája, és még a magasabb szinteket sem úgy kell elképzelni, hogy több kultúrával rendelkeznek, mint az alacsonyabak, hanem úgy, hogy a kultúrát tudatosabb és gazdagabb megfogalmazásban képviselik.

Minden nemzeti kultúra helyi és partikuláris kultúrákból áll: „Eszményi esetben minden falunak, s persze még szembetűnőbben minden nagyobb városnak, sajátos jelleggel kell rendelkeznie.”¹¹ Az egyes régiók, az egyes falvak, városok sajátosságainak figyelembevétele nélkül nem is beszélhetünk nemzeti kultúráról: az a rajzasztalon született absztrakció birodalma lenne. A nemzeti identitás ugyanolyan fontos, mint a regionális identitás: brit példával élve, ha Anglia (vagy helyesebben Nagy-Britannia) nem őrizné meg alkotó nemzetiségeinek (angol, északír, skót, walesi) külön identitását, akkor a brit kultúra valójában megszűnne létezni; ami a helyébe lépne, az nem képviselné és nem testesítené meg azt, amit a Brit-szigetek eszméje egykor jelentett. A kultúra helyi gyökereinek és sajátosságainak tisztelete szorosan összefügg Eliot konzervatív kultúradefiníciójával: ha a marxisták és liberálisok által áhított „világkultúra” létrejönne, az egyáltalán nem lenne méltó a kultúra névre: „Abból, amit a helyi kultúrák értékéről már elmondtam, egyenesen következik, hogy egy olyan világkultúrának, amely egyszerűen uniformizált kultúra, semmi köze a kultúrához. Olyan emberiség állna előttünk, amelyben nincs semmi emberi. Akár egy rémálom.”¹²

ELIOT MA

Eliot központi tézise – a kultúra elválaszthatatlan vallási alapjaitól – kényelmetlen kérdéseket vet fel a mai, nagyrészt szekuláris és multikulturális nyugati társadalmak számára. Lehetséges-e egy kultúrának hosszú távon fennmaradnia, ha elveszíti metafizikai és morális iránytűit? Eliot válasza egyértelmű: nem. A mélyen megélt keresztény hit (nem a felületes kereszténység) teljes eltűnésével az európai kultúra egésze is semmivé lesz. A mai társadalmi helyzetekre, egy olyan világban, ahol több, egymással versengő kultúra és vallás él egymás mellett, persze Eliot elmélete már nehezebben alkalmazható, ami egyáltalán nem jelenti azt, hogy az elmélet maga idejétmúlt volna. Eliot felvetése a domináns kultúráról (illetve a kultúrák konstellációjáról, ahol a szubkultúrák egy domináns kultúra körül keringenek) a mai, radikálisan plurális kontextusban könnyen értelmezhető asszimilációs vagy kirekesztő politikaként. Valójában azonban itt nem a kirekesztés, hanem a hagyomány tágabb értelemben vett politikája működik! A *par excellence* európai kultúra antik-keresztény szintézis; ha ez eltűnik vagy megbomlik, a helyén nem egy új, plurális kultúra születik, hanem a metafizikai értelemben felfogott semmi: a materialista nihilizmus ál- vagy ellenkultúrája.

Eliot éles megkülönböztetése a szerves, helyhez kötött „osztály” és a baloldali értelmiségiek által elképzelt gyökértelen, kozmopolita, technokrata „szabadon lebegő elit” között ma rendkívül releváns. A Brexithez vagy más, a globalizmust feltartóztató jelenségekhez hasonló folyamatok az Eliot által megjósolt konfliktusként értelmezhetők, mégpedig egy hagyományosabb, helyi közösségekben élő szellemi vezető réteg és egy globális, mobil, a hatalmat a tudás és a menedzseri képességek révén birtokló „elit” között.

Eliot a modernitást a kulturális fragmentáció koraként írta le, olyan diagnózist állítva fel, amely a digitális korban hatványozottan érvényesnek tűnik. A különböző *online* ideológiai visszhangkamrák, a közösségi média által gerjesztett polarizáció és az állandó információs túlterhelés a kulturális szét-

a kultúra
elválaszthatatlan
vallási alapjaitól

¹¹ Uo. 67.

¹² Uo. 68.

Domináns kultúra –

Kilátás a Pacsirtamező utca felé,
előtérben az óbudai református
templom, 1982

(Fortepan / FÖMTERV)

töredezettség új formáit hozzák létre. Eliot határozott felhívása a „történeti érzékre” és a hagyományra mint kohéziós erőre, felveti a kérdést: hogyan lehetséges a kulturális folytonosság egy olyan korban, ahol a múlt egyre inkább feloldódik a végtelen jelen áramlásában? Hogyan működhet a hagyomány az online közösségek efemer, algoritmikusan vezérelt világában?

Eliot kultúraelmélete egy ma is rendkívül érvényes és ugyanakkor egyre sürgetőbb problémát fogalmaz meg: a modern (poszt)liberális társadalmak egyre nehezebben képesek reprodukálni azokat a pre- és metapolitikai, közösségi és spirituális alapokat, melyekre egykor stabilitásuk és kulturális vitalitásuk épült. Mivel Eliot szerint a liberalizmus egy tisztán negatív projekt, ugyan

az európai kultúra antik-keresztény szintézis

egyrészt felszabadít a hagyományos kötelek (vallás, osztály, közösség) alól, de helyette nem valami pozitívát, hanem kulturális és spirituális vákuumot hagy maga után, amelyet a „materiális hatékonyság”, illetve az önmagáért való szórakozás és szórakoztatás pusztá eszméi töltenek ki, így pedig a kulturális hanyatlás elkerülhetetlen. A kortárs viták a közösség elvesztéséről, a szekularizáció társadalmi következményeiről mind ugyanerre a problémára mutatnak rá, és Eliot diagnózisa a liberális rend belső ellentmondásairól – a szabadság és a közösség, az individualizmus és a kulturális kohézió közötti feszültségről – ma talán relevánsabb, mint valaha.

Ami Eliot legfontosabb felismerését illeti: az európai kulturális szféra valójában elválaszthatatlan a kereszténységtől. Virágkora a középkori antik-keresztény szintézis, amelyet nyugaton a katolikus, keleten pedig az ortodox kereszténység tett szellemileg termékennyé. Ahogyan Eliot egy nagyon fontos kortársa, G. K. Chesterton írja: a boltív lehetne a virágzó középkori kultúra szimbóluma, egy olyan építészeti megoldás, amely már pusztá létével is bizonyítja, hogy a sok, egymást kiegyensúlyozó és azonos irányba futó erő az, amely az ívet az ég felé tudja tartani. Más szóval, hogy az ember végső soron legyőzze az emberi természet anyag felé húzó gravitációját, az európai kultúra virágkorában megteremtette a gótikus katedrális fenséges terét, az európaiság egyik legszebb szimbólumát, amely függőlegesen emelkedik, és kapcsolatot teremt ég és föld között. A középkorban a katedrális volt a városok központja, és minden körük szerveződött – éppúgy, ahogy ma minden a gyár, a bank és a bevásárlóközpont köré szerveződik. Főként a papi rendben, és különösen a szerzetességben, sokáig élt még Nyugaton egy olyan eszme, amit „szellemi tekintélynek” nevezhetünk, ami egy tisztán szellemi tevékenységre berendezkedett réteget képviselt, amely inspirálta a politikai réteget is. Eliot a 20. század folyamán újra felvetette a szellemi értelemben vett intellektuális elit gondolatát: az *Egy keresztény társadalom eszméjében* megpróbált új értelmet adni egy olyan fogalomnak, amely a modernitásban a saját ellentettjébe csapott át. Az úgynevezett eliteket a modernitás ugyanis nem szellemi-intellektuális, hanem egyre inkább pénzügyi és gazdasági „elitekként” értelmezte, olyasmiként, amelynek kizárólagos uralma valójában nem az európai kultúra építéséért, hanem annak rombolásáért volt felelős.

Eliot kezdeményezései Európa kultúrájának egy valóságos, keresztény elit alapján történő megújítására alig találtak meghallgatásra, de amit egy „keresztény társadalom” leírásához hozzáfűzött, sokat elárul arról is, hogy ő maga valójában milyen esélyeket látott ezen eszmények megvalósulására:

„De minden cenzúránál felháborítóbb számomra az az észrevétlen befolyásolás, amelyet a tömegkultúrában a profitnövelés érdekében végeznek, mert lesüllyeszti a művészet és a kultúra mércéjét. A reklám- és propagandaipar egyre hatalmasabb szervezetei – és minden olyan módszer, ami mindent felhasznál az embertömegek befolyásolására, csak az emberek intelligenciáját nem – valamennyien művészetellenesek. A gazdaság is művészetellenes, az eszmék és filozófiák káosza, maga az oktatási rendszer, úgy, ahogy van, szintén művészetellenes, és a művészet ellen hat az is, hogy eltűnt az a társadalmi osztály, amelyik vállalta a legjobb műalkotások és írások általános vagy egyéni támogatását.”¹³

Eliot nem a tömegekhez, hanem azon szűk csoportokhoz szólt, akiknek a tudatát a hihetetlen ellenszél dacára sem uralták el teljesen a „tudásipar” (Molnár Tamás) modern környezetének prakticista, utilitarista és materialista, magával a tudománnyal azonosított szcientista eszméi. A kultúra megújítása, ha optimisták vagyunk, mint Eliot, mindig csak azoktól fog függeni, akik még ha csak tapogatódzva is, de képesek szembeszállni az állítólagos „fejlődés” sodrásával, és az anyagiás álérékek helyett valódiakat teremteni. ■

¹³ ELIOT: *Egy keresztény társadalom eszméje*. I.m. 58.